

Edling, Christofer & Rydgren, Jens (red.), 2016. *Sociologi genom litteratur. Skönlitteraturens möjligheter och samhällsvetenskapens begränsningar*. Lund: Arkiv förlag.

Anmälan av Karl Malmqvist

I ett arbete med titeln *Sociology as an Art Form* (1976) framhåller den amerikanske sociologen Robert Nisbet att den klassiska sociologins teman också stod i fokus för konsten och litteraturen kring sekelskiftet 1900. Dessutom tog sig de klassiska sociologerna an dessa teman på ett likartat sätt som konsten och litteraturen. När Max Weber till exempel gestaltade byråkraten som en utbytbar kugge i det rena förnuftets maskineri, känslolokall och passionslös, bidrog han till en väletablerad genre av litterära porträttskildringar, med Robert Carlyle och Benjamin Disraeli som viktiga föregångare. Sådana "sociologiska porträtt", menar Nisbet, visar att sociologin och litteraturen är besläktade, inte bara därför att de delar ett intresse för spänningsförhållandet mellan den enskilda människan och det moderna samhällets abstrakta rollvärld, utan också för att såväl sociologin som litteraturen därmed försöker fånga det allmänmänniska i den individuella erfarenheten: "Role-type [...] is the sociologist's compromise between the generality or recurrence of human experience and its individuality. But so is it the artist's compromise." (Nisbet 1976: 7)

I inledningskapitlet till antologin *Sociologi genom litteratur* (Edling och Rydgren [red.] 2016) knyter redaktörerna Christofer Edling (Lunds universitet) och Jens Rydgren (Stockholms universitet) an till idén om ett släktskap mellan sociologi och litteratur, om än på ett något annorlunda vis. Redaktörerna menar att sociologer har mycket att lära av skönlitteraturen eftersom den kan stimulera deras fantasi, dvs. deras "förmåga att hitta nya och kreativa ingångar i den sociologiska teoretiska och empiriska analysen" (s 11). Det finns nämligen, framhåller de,

mycket sociologi utanför den akademiska sociologin. Om det finns en intersubjektivt tillgänglig social verklighet, samt om strävan att förstå denna verklighet är ett existentiellt mänskligt villkor, så blir vi alla i någon mening sociologer, oavsett formella kvalifikationer, och alla försök att förstå den sociala verkligheten – även de icke-sociologiska – blir sociologiskt intressanta. Om dessutom skönlitterära försök att formulera en förståelse av den sociala verkligheten är mer sofistikerade än gemene vardagssociologs, så borde den främsta icke-akademiska sociologin vara skönlitterär.

Mer specifikt argumenterar Edling och Rydgren för att skönlitterära verk erbjuder en sorts kontrafaktiska men i princip empiriskt testbara scenarier beträffande hur människor kan tänkas agera i specifika sociala situationer och vilka konsekvenser deras agerande kan få. Sådana scenarier, som kan kallas "kvalitativa simuleringar", är "potentiellt mycket viktiga för att generera nya hypoteser" (s 15). Men Edling och Rydgren drar också upp en skiljelinje mellan skönlitteratur och akademisk sociologi. Den tidigare beskrivna utom-sociologiska sociologin är endast sociologi "i embryonal [...] form" (s 12). Som sådan kan den inspirera sociologer till nya hypoteser. Men det är bara den akademiska sociologin som kan producera fulländad vetenskaplig kunskap, eftersom endast den akademiska sociologin har en systematisk procedur för berättigande av kunskap – dvs. använder sig av vetenskapliga metoder.

Med denna utgångspunkt – att sociologer kan övervinna sina fantasibegränsningar genom att ta del av skönlitterärt gestaltade scenarier som kan omsättas i nya hypoteser, vilka dock måste testas med gängse sociologiska metoder för att kvalificera som vetenskap – presenterar *Sociologi genom litteratur* trettio korta kapitel, i vilka författarna (till övervägande del sociologer verksamma i Sverige) gör sociologiska läsningar av i huvudsak välkända nordiska romanförfattare (samt en och annan dramatiker och poet).

I linje med antologins utgångspunkt demonstrerar några av dessa sociologiska läsningar hur litterära verk kan leda fram till insikter som utmanar hävdvunna sociologiska teorier och begrepp och därmed pekar vidare mot möjliga empiriska undersökningar. Det bidrag i antologin som kommer närmast denna beskrivning (även om det vore missvisande att påstå att det använder skönlitteratur som kvalitativ simulering av något kontrafaktiskt scenario) är Ola Agevalls läsvärda analys av stereotypbegreppets historia i och utanför samhällsvetenskaperna. Agevall tar sin utgångspunkt i hur Esaias Tegnér, i dikten *Kronbruden* från 1841, låter korporal Frisk använda ordet "stereotyp" (om ryssar) på ett sätt som, vilket numera är ovanligt, metaforiskt tar fasta på själva stereotypplåten som en urtyp varifrån alla efterkommande kopior (i Tegnér's dikt alla exempel på "det barbariska") härstammar. Under 1800-talets gång skiftar betoningen dock till de identiska kopior som trycks med hjälp av stereotypplåtar, varigenom en pejorativ association med det prefabricerade tillförs begreppet. Denna skiftning knyter Agevall samman med en modern originalitets- och individualitetskult, vilken utgör kontexten för stereotypbegreppets introduktion i samhällsvetenskapen under tidigt 1900-tal. Hur de därmed sammanhängande konnotationerna till stereotypbegreppet sedan fortverkar i sociologin, och vilka mekanismer som formar dessa fortverkningar, är, skriver Agevall, "ett vackert sociologiskt problem" (s 319). Jag instämmer.

Det finns också andra bidrag som förtjänstfullt, men mindre specifikt, illustrerar hur litterära verk kan hjälpa sociologin att tänka bortom hävdvunna inomvetenskapliga antaganden och på så sätt möjliggöra nya hypoteser. Ett exempel är Lotta Sterns bidrag om PC Jersilds *Babels hus*. Enligt Stern utmanar Jersild, genom sin gestaltning av Enskede sjukhus, etablerade sociologiska antaganden om byråkratiska organisationer som samspelta filharmoniska orkestrar, för att istället peka på organisationers disharmoniska

missförståndsrikedom. Även om dessa stökigare sidor av organisationer redan i viss mån finns beskrivna i samtida organisationssociologisk teoribildning (se t.ex. Weick 2001) illustrerar Stern med hjälp av Jersilds roman hur sociologer *skulle kunna* använda skönlitteratur för att överskrida disciplinens skrankor i formulerandet av nya sociologiska forskningsproblem (en intressant fråga är dock om Stern hade kunnat urskilja Jersilds problematisering av klassisk organisationsteori om hon inte varit bekant med nyare organisationsteori).

En, i mitt tycke, tydligare tendens i antologin är dock att litterära verk får illustrera redan välkända sociologiska begrepp och teorier, snarare än att peka mot nya sociologiska problemställningar. Detta sätt att bedriva sociologi genom litteratur på äger självklart också sin legitimitet. I inledningskapitlet nämner Edling och Rydgren i förbigående att de hoppas att "boken kan fungera som en alternativ sociologisk introduktionsbok" (s 1). Och många bidrag till antologin kan sägas utgöra illustrationer av hur viktiga sociologiska insikter artikuleras i skönlitterära verk på ett sätt som tycks passa in på Edling och Rydgrens formuleringar om en embryonal "sociologi utanför sociologin".

I ett pedagogiskt bidrag om HC Andersens *Kejsarens nya kläder* beskriver till exempel Jens Rydgren hur nämnda berättelse gestaltar det socialpsykologiska fenomenet pluralistisk ignorans. Inför den föreställda risken att framstå som dumma för att de inte fattat det som alla andra har fattat lovprisar såväl åskådarna vid kejsarens procession som kejsarens ämbetsmän och till och med kejsaren själv de nya kläder som bedragarna har sytt, trots att vare sig åskådarna, ämbetsmännen eller kejsaren ser några kläder. Se där en litterärt gestaltad och vetenskapligt förankrad förklaring till varför människor anpassar sig till en (föreställd) majoritet, och i förlängningen till varför totalitära regimer och diskriminerande samhällsformer kan upprätthållas. Vad Rydgren däremot inte diskuterar är på vilket sätt *Kejsarens nya kläder* skulle kunna stimulera

till nya sociologiska insikter om pluralistisk ignorans, som i sin tur skulle kunna generera nya intressanta sociologiska undersökningar.

Ett annat exempel finns i Alexandra Bogrens analys av Karin Boyes dystopiska roman *Kallocain* som en mörk framtidsvision av total byråkratisk rationalisering av livet, där ingenting, inte ens medborgarnas känslor, är personliga hemligheter, utan allt övervakas och manipuleras med alltmer förfinade vetenskapliga medel för att det gemensamma bästa så effektivt som möjligt ska kunna uppnås. Att denna järnbustillvaro gör medborgarna olyckliga är en oavsedd konsekvens av en rationalisering med goda intentioner. Bogren låter med andra ord *Kallocain* illustrera klassiska teman som går tillbaka till Max Webers analys av moderniteten. Men även om hon avslutar sitt kapitel med en förhoppning om att Boyes dystopi kan "ge upphov till nya frågor om vår samtid" (s 82), så specificerar hon aldrig vilka dessa frågor skulle kunna vara eller hur de skulle kunna undersökas sociologiskt.

Med få undantag (varav jag har nämnt två) fokuserar bidragen till *Sociologi genom litteratur* genremässigt på realistiska romaner i en eller annan form, och därtill i betydande utsträckning på romaner ur den nordiska skönlitteraturens kanon. Varför? Ett svar har nog att göra med redaktörernas ovan beskrivna syn på skönlitteratur som kvalitativa simuleringar av testbara kontrafaktiska scenarier. Med ett sådant fokus blir intresset för litteratur i första hand ett intresse för sekvenser av händelser som berättas i realistiska litterära verk, dvs. för litteraturens handling. Detta begränsar i sin tur vilka litterära genrer som tilldrar sig intresse, eftersom inte all litteratur har någon tydlig sekventiell handling i denna mening (något jag återkommer till nedan).

Ett annat svar knyter dock an till Nisbets tidigare beskrivna syn på sociologin och skönlitteraturen som besläktade i den meningen att sociologin tenderar att använda sig av litterära gestaltungsgrepp (t.ex. porträttskildringar)

för att förmedla sina idéer. Till de gestaltungsgrepp sociologin delar med skönlitteraturen kunde, enligt min mening, också själva berättelsen, dvs. den narrativa formen, läggas. Ett exempel på det är den sociologiska teoribildningen kring den offentliga sfären, vars klassiker och samtida företrädare ofta har använt sig av någon version av en berättelse om offentlighetens förfall, vilken, något tillspetsat, kan beskrivas som följer: På den antika atenska agoran – eller, i en andra versioner, på kaffehusen och teaterscenerna i 1700-talets London och Paris – blomstrade det offentliga livet; människor utträttade stordåd i kampen om erkännande, rationella argument avgjorde samtalen och främlingar möttes i rent och lekfullt umgänge utan att bry sig om vem den andre "egentligen" var. Under den moderna perioden har det offentliga livet dock, enligt berättelsen, förfallit till privat konsumtion, förvrängd strategisk kommunikation och narcissistisk självupptagenhet (se Malmqvist 2012 för en utförligare redogörelse). En del kritiker (t.ex. Adut 2012) menar att dessa idealiseringar av en tidigare guldålder har gjort offentlighetsteorin analytiskt oanvändbar, eftersom varken idealiseringarna eller beskrivningarna av det samtida förfallet säger så mycket om hur verkliga offentligheter ser ut och fungerar. Kraften i berättelsen om offentlighetens förfall ligger emellertid inte i dess eventuella överensstämmelse med verkligheten, utan i själva berättelseformen, som effektivt tjänar till att tydliggöra ideal om hur den offentliga sfären bör se ut, och som därför äger sin lockelse oberoende av sitt förhållande till verkligheten. Kanske förklarar sociologins förkärlek för den här typen av berättelser (en kunde erinra sig andra sociologiska förfallsnarrativ, till exempel om rörelsen från *Gemeinschaft* till *Gesellschaft*, men också sociologiska framgångssagor, till exempel om den moderna människans frigörelse genom urbäddning ur traditionella institutioner) varför antologin visar en så tydlig preferens för berättande skönlitteratur, alltså för romaner: sociologin är ju själv i berättarbranschen.

Som jag nämnde tidigare har ju inte all sorts litteratur någon explicit handling. Den typ av poesi som ibland har gått under namnet "språkmaterialism" – en omstridd term som kan sägas hänvisa till en litterär praktik som "gör [...] språkliga vanor och ovanor tydliga" genom att "sätta ihop citerade eller påhittade meningar i nya mönster" (Persson 2013) och som har förknippats med poeter som Anna Hallberg, Linn Hansén och Johan Jönsson – har det till exempel inte. Vad den däremot har är ett diagnostiskt skarpt, problematiserande och i förlängningen gränsöverskridande förhållningssätt till samhällets etablerade sätt att tala om och på andra sätt representera sig självt (t.ex. mediediskurser, myndighetsdiskurser eller vetenskapliga diskurser). Som kulturteoretikern Raymond Williams (1977) poängterat kan den levda sociala erfarenheten inte enkelt fångas inom färdiga teoretiska begreppsramar; i det sociala livets flöde kommer teoretiska begrepp i viss mån alltid att vara imposanta men orörliga stenstoder som minner om en svunnen tid och firar den tidens erkända giganter. Den sociala erfarenheten har istället karaktären av vaga, flyktiga, svårfångade känslöstämningar: *structures of feeling*. Poängen är att vissa typer av litteratur, till skillnad från samhällsvetenskapen, i bästa fall förmår att göra språket känsligt för och gestalta dessa känslöstämningar på ett sätt som undgår vetenskapens, politikens, myndigheternas och medias begreppsliga förstening – inte på grund av sin förmåga att berätta trovärdiga berättelser som kan göras om till testbara hypoteser (och därmed muras in i eller ut ur sociologiska begreppsborgar), utan på grund av sin specifikt litterära förmåga att bryta upp fossiliserade språkliga former ("språkliga vanor och ovanor") och därmed göra språket användbart för att artikulera sådant som vanligtvis inte låter sig artikuleras. På så sätt kan litteraturen kanske fånga upp och gestalta sociologiskt relevanta samtidserfarenheter i vardande, vilka sociologen, litteraturen förtan, skulle sakna organ för att uppfatta. Om

detta resonemang stämmer är litteraturen ovärderlig för sociologer, inte bara som inspiration, utan också som perceptions- och tankeverktyg – dvs. som teoretiskt redskap. För att komma åt detta verktyg kan det dock vara klokt att ibland röra sig bortom den litterära mittfåran och ta del av emergenta litterära uttryck, för att tala med Williams.

Sociologi genom litteratur samlar många intressanta sociologiska läsningar av företrädesvis välkända nordiska romaner. Dessa läsningar illustrerar centrala sociologiska teman på ett pedagogiskt sätt och föreslår i vissa fall spännande sociologiska undersökningar som väntar på att genomföras. Ett brokigare urval av verk hade dock gjort litteraturens mångahanda former större rättvisa, och ett sådant urval hade i sin tur möjliggjort en mer nyanserad diskussion av vad litteraturen kan tillföra sociologin, utöver att bidra med nya hypoteser och tjäna som illustration av disciplinens idéer.

REFERENSER

- Adut, Ari, 2012. "A Theory of the Public Sphere", *Sociological Theory* 30(4), s 238–262.
- Malmqvist, Karl, 2012. *Offentlighetens gränser. Fem kultursociologiska fallstudier av kontroverser kring litterära självframställningar i Sverige, 1976–2008*. Göteborg: Daidalos.
- Nisbet, Robert, 1976. *Sociology as an Art Form*. London: Heinemann Educational Books.
- Persson, Malte, 2013. "Hanséns historiektion", *Expressen* 16/4, tillgänglig på <<http://www.expressen.se/kultur/hansens-historiektion/>>, citerad 13/2 2017.
- Weick, Karl E., 2001. *Making Sense of the Organization*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Williams, Raymond, 1977. *Marxism and Literature*. Oxford: Oxford University Press.

Karl Malmqvist är verksam vid Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet.
E-post: karl.malmqvist@socav.gu.se